

Mitmekeelsus hernhuutlaste käsikirjades

BEATA PAŠKEVICA

Läti ja eesti keelt hakati kirja panema reformatsioonijärgse meediumide arengu käigus – protsessis, mida on nimetatud „meediumide sünkroniseerimiseks” (Dembeck 2020) Euroopa kirjakultuuri traditsiooniga. Kuni XVIII sajandi keskpaigani olid kirjalik läti ja eesti keel „koloniseerimise ja ristiusustamise vahendid”, nagu on märkinud Liina Lukas (2020: 42), sest kirjutajateks olid haritud sakslased, kes olid siia kas sisse rännanud või siin sündinud (Sommerlat-Michas 2015).

Ajaloolise Liivimaa lätikeelses osas astuti esimesed sammud emakeelse läti kirjakultuuri poole XVIII sajandi keskel tänu vennastekogudusliikumisele ehk hernhuutlastele. Ehkki hernhuutlaste vahendusel läti kultuuri jõudnud tekstid olid samuti osa nii meediumide sünkroniseerimise kui ka ristiusustamise protsessist, puudus hernhuutlaste diasporaatöö programmist koloniseerimise tahk. Nende eesmärk oli luua riigile alternatiivne, teokraatlik utoopiline ühiskonnakorraldus (Bestor 1950; Vogt 2023) – see väljendus isegi arhitektuuris (Vogt 2003).

Hernhuutlased tegutsesid sotsiaalse ja keelelise võrdsuse põhimõttel, mis eeldas mitmekeelset lähenemist kohaliku vennastekoguduse tarbeks mõeldud tekstide loomisel. Tõlgiti palju Herrnhutis vennastekogudusliikumise jaoks saksa keeles kirjutatud tekste, aga ühtlasi loodi ohtralt mugandusi ning hiljem ka algupäraseid tekste: kirju, jutlusi, elulugusid jne. Enamik Liivimaal läti ja saksa vendade ning õdede kirjutatud, tõlgitud või ümbertöötatud tekste – ligikaudu 500 ühikut – on hoiul Läti Rahvusraamatukogu haruldaste raamatute ja käsikirjade osakonnas (Daija, Paškevica 2022).

Üleminekut „võõrkirjutuselt” läti kultuuri „enesekirjelduseni” (Paškevica 2024) ning läti rahvuskirjanduse kujunemist kohaliku hernhuutliku kirjanduse põhjal on süvitsi uurinud raamatuloolane Aleksejs Apinis. Tema hinnangul „tähistasid hernhuutlaste käsikirjad üleminekut uuele ideoloogilisele korrale” (LNB RX, f 300, 127, 28). Hernhuutlased löid läti ja saksa keele jaoks ruumi, kus need keeled olid põhimõtteliselt „väljapoole ametlikku suhtlust surutud” (Ndhlovu, Ndhlovu-Gatsheni 2024: 2). Rahvusvaheliselt tegutsevate hernhuutlaste egalitaarsed tavad (Mettele 2006), mis põhinesid keelte hierarhilisel võrdsusel, käivitasid dekoloniseerimise protsessi ning viisid läti identiteedi kujunemiseni. Tänapäeva mitmekeelsuuringud näitavad üha selgemalt, „kuivõrd poliitilised keeled on” (Pajević 2020: 10) ja kuidas keel toimib võimupoliitika vahendina. Selles kontekstis polnud aga oluline, et saksa keel oli koloniseerimiskeel.

Hernhuutlaste juurutatud tekstiliike mugandati kohalikele oludele ning need aitasid ergutada individuaalset loovust, mis soodustas muu hulgas ükskeelse läti rahvusliku kirjakeele kujunemist. Läti kultuuri kirjeldamist väljastpoolt hakkas üha enam asendama järk-järgult tugevnev enesekirjeldus.

Hernhuutlaste diasporaatöö esimesed aastakümned Liivimaa lätikeelses osas töid kaasa seniolematuid mitmekeelsuse avaldumise vorme igapäevaelus ja sõnavaras – seda nii suulises kui ka kirjalikus keeles. Sama võis täheldada ka Liivimaa eestikeelses osas. Hernhuutlaste üldised suhtlustavad ja terminoloogia, mida kohalikega suheldes kasutati, andsid tõuke lätlaste enesetaju muutumiseks ning löid pärisorjuse tingimustes n-ö kujuteldava dekoloniseeritud ruumi.

1. Kujuteldava dekoloniseeritud ruumi leksikaalne kujunemine Liivimaa vennastekogudusliikumises

Paradoksaalsel kombel käivitas just vennastekirik, mis pidas end rahvusüleseks usukogukonnaks, ajaloolise Liivimaa lätikeelses osas rahvusliku emantsipatsiooni protsessi. Olulist rolli mängisid seejuures keelekontakt ja sellega kaasnenud kultuuri-ülekaned. Valitseva keelelise ebavõrdsuse tingimustes löi läti ja saksa keele paralleelne kasutamine töökorralduses ning usutalitustel löi aluse selle vaimse ja usulise liikumise kestvuseks. Loomulikult nõudis ka Liivimaa luterlik kirik tulevastelt pastortelt kohalike keelte tundmist ning koguduseliikmetega suheldi läti keeles, ent see suhtlus teenis koloniseerimise ja ristiusustamise eesmäärke ega olnud seega olemuselt võrdne ja vastastikune.

1.1. Läti ja saksa keele paralleelne ja võrdväärne kasutamine

Hernhuutlaste jaoks iseenesestmõistetav kakskeelne suhtlus läti käsitööliste ja talupoegadega ei äratanud viimastes üksnes kristlikku usku (mis oli hernhuutlaste misjoni- ja diasporaatöö eesmärk), vaid ka loovust, eriti keelelises eneseväljenduses.

Üks olulisemaid allikaid, mis on aidanud rekonstrueerida ajaloolisi sündmusi, õhustikku, terminikasutust ja suhtlusvorme Liivimaa hernhuutlaste kogukonnas, on kroonika pealkirjaga „Historische Nachricht von dem Anfang und Fortgang des Gnaden Reichs Jesu Christi in Liefland überhaupt und insonderheit in Lettland” („Ajalooline teade Jeesuse Kristuse armuriigi algusest ja edasikestmisest Liivimaal üldiselt ja eriti Lätis”), mille kirjutas umbes 1772. aastal Herrnhuti Vennaste Uniteedi Arhiivi esimene ametlik direktor Erich von Ranzau (1719–1796). Kroonikast on säilinud kaks erinevat käsikirja. Herrnhutis asuvas arhiivis hoitakse pikemat ja põhjalikumat versiooni (UA, NB.I.R.3.148.m/1), Läti Riiklikus Ajalooarhiivis lühemat versiooni pealkirjaga „Summarisch-historische Nachricht von Lettland” („Kokkuvõtlik ajalooline teade Lätist”; LNA LVVA, f 237, 1, 8), mis käsitleb aga pikemat ajaperioodi. Võib järeldada, et seda versiooni kasutati Liivimaal sõltumatult Ranzau Herrnhutis kirja pandud käsikirjast. Sarnaseid hernhuutlaste kogukonnas aset leidnud ajalooliste sündmuste kokkuvõtteid koostas Ranzau ka Liivimaa eestikeelse osa, Saaremaa, Eestimaa kubermangu ning Soome kohta. Need kannavad pealkirju „Historische Nachrichten von dem Anfang und Fortgang des Gnaden-Reichs Jesu Christi in Esthland” („Ajaloolised teated Jeesuse Kristuse armuriigi algusest ja edasikestmisest Eestimaal”; UA, NB.I.R.3.148.n) ning „Kurze Special-Historie von dem

Anfang und Fortgang des Gnaden-Reichs Jesu Christi in Finnland” („Lühike ajalooline erikäsitus Jeesuse Kristuse armuriigi algusest ja edasikestmisest Soomes”; UA, NBI.R.3.148.n.12).

Liivimaa lätikeelse osa kroonika on koostatud paljude Liivimaalt Herrnhutti saadetud dokumentide ja päevikute põhjal ning jagatud lõikudeks. Paljud kroonikas mainitud dokumendid ei ole säilinud, mis muudab selle tänapäevase uurimistöö jaoks eriti väärtuslikuks. Kroonika põhjal saab aimu, millises öhkkonnas korraldati paralleelseid tegevusi ja rituaale kogukonna läti- ja saksakeelsele osale.

Näiteks Tallemäe uue hoone pühitsemisel 1742. aastal Valmieras (Wolmaris) toimus tseremoonia nii läti kui ka saksa keeles.

[---] 10. novembril osaleda Tallemäel uue ja laiendatud kogudusemaja pidulikul sisseõnnistamisel, mille viisid võimsa armukogemusega [sks *Gnadenwesen*] läbi vend Buntebart, kes palvetas läti keeles, ja vend Biefer, kes palvetas saksa keeles. (Ranzau: lõik 50)

Veel üks paralleelsuse näide on see, et mõlema rühma kogudusepäeva (sks *Gemeintag*) on samas sissekandes koos mainitud: „Pärast seda, kui seega veel 8. detsembril oli peetud õnnis saksa ja läti kogudusepäev, seati 10-ndal kool uuesti sisse” (Ranzau: lõik 50).

Vennastekirikus, eriti selle alguspäevil, kasutati ka palju improvisatsioonilisi elemente: kohapeal loodud luuletusi ja populaarse vaimuliku kirjanduse tõlkeid, mida vennastekogudusliikumise läti poolehoidjad loovalt omaenda kultuurisüsteemi sobitasid. Väga lühikese ajaga tõlgiti saksa vennaste ja nende läti poolehoidjate koostöös läti keelde rohkelt hernhuutlaste laule.¹

Ranzau kroonikast leiab 1743. aastast pärineva improvisatsioonilise luule näite. Kuigi selle teksti lätikeelset osa ei ole võimalik rekonstrueerida, on tõendid, et sellist laulu tõepoolest esitati.

Samuti pidasid nad kannatusnädalal, hoolimata sellest et komisjon oli juba kohal, oma pidupäevi ja koguduseüritusi takistamatult edasi ja iseäranis oli neil vaikselt laupäeval erakordselt pidulik õine valvus, kus nad lõpuks väljas platsi peal suletud ringis laulsid kooride kaupa, st läti ja saksa keeles vaheldumisi ühe toonaste olude jaoks tehtud ja selleks puhuks sobiva laulu, kus muu hulgas öeldakse: „Mida saab maailm meile teha, / ta on võidetud, vaene vaenlane peab lõpetama, / kes praegu sõdib; kui Tall näitab haavu oma küljes ja käes, saab armastuse liit õige pea teatavaks. / Sa vaene pime rahvas, mida sa tahad teha tunnistajate pilvele, / sa pead ju lõpetama, miks? / Kogu maailma valitseja kaitseb oma inimesi, / tema jääb kindlasti võitlusväljal peale, meie rõõmustame.” (Ranzau: lõik 54; minu esiletõst – B. P.)

¹ Esimeste koraalitõlgete ja 1739. aastal Königsbergis avaldatud lätikeelse hernhuutlaste laulu- raamatu kohta vt Paškevica 2021.

Seega on ilmne, et diasporaatöös oli mõlema keele kasutamine iseenesest-mõistetav. Järgnevalt tahan esile tõsta hernhuutlastele eriomast endale ja teistele viitamise viisi.

1.2. Rahvusliku ja globaalse sünkroonne rõhutamine hernhuutlaste leksikas

Emantsipatsiooni- ja ühtekuuluvustunde tekkimisel ei mänginud olulist rolli üksnes hernhuutlaste edasi antud tekstid, mida sai läti keelde ümber panna, vaid ka leksika, millega hernhuutlased saksa keeles teistele – lätlastele – viitasid. Hernhuutlusega seotud kirjalikes tekstides – nii isiklikus kirjavahetuses kui ka ülemaailmsele vennastekogudusliikumisele suunatud päevikutes ja raportites – nimetati lätlaste asuala Lätiks (sks *Lettland*) ning koguduse põliselanikest liikmeid läti vendadeks ja õdedeks. Muudes tolleaegsetes tekstides sellist nähtust peaaegu ei kohanud.

Hernhuutlaste huvi kohaliku ajaloo vastu ilmneb juba Ranzau kroonika esimesel leheküljel, kus on meenutus läti rahva muistsest ajaloost:

Need liivlased olevat olnud teadete järgi, mida õed-vennad on Liivimaal nende käest kuulnud ja seejärel edasi andnud, vanimatel aegadel, enne kui sakslased sellele maale jõudsid, kõige lugupeetumad lätlaste seas, ja nende hulgast olevat pärinenud vana läti rahva vürstid, kellest põlvnevad veel kolm lihast õde lätlaste seas, nimelt Neuhofi [tänapäeva Jaunrauna] Katsche, mõisa-Trine ja Barbara, Neuhofi vallaliste õdede praegune töötegija. (Ranzau: lõik 1; minu esiletõstud – B. P.)

Hernhuutlaste suhtlus läti järgijatega ja eriti Johann Steinhaueri (1705–1779) juhitud Riia käsitöölise ning ettevõtjate ringkonnaga viis kahe ajalooliste tekstide kogumiku koostamiseni, mis olid suunatud läti lugejatele ja pidid aitama kujundada rahvusajalugu. Esimene neist on „Liivimaa lood”, käsikirjana säilinud tekst, mille kirjutas Friedrich Bernhard Blaufuß (LU AB M, LDB 5316)² tõenäoliselt Johann Steinhaueri palvel 1753. aastal, mil too oli vennastekogudusliikumise läti toetajate juht. Teise ajalooliste tekstide kogumiku kohta on teada, et selle koostas kümme aastat hiljem samuti Steinhaueri palvel Johann August Mascov (ka Moscow), kes saabus 1762. aastal Peterburist Riiga ja pühendus mitu aastat lätlaste ajaloolisi õigusi tõendavate dokumentide kogumisele (Straube 1991). Projekt jäi siiski lõpetamata – põhjused on ebaselged, kuid tõenäoliselt katkes töö kohaliku baltisaksa eliidi vastuseisu tõttu (Gadebusch 1777: 222–223).³

Teine leksikaalne joon, mis on tähenduslik nii globaalses kui ka kohalikus mõttes, puudutab hernhuutlaste liikumise põliselanikest liikmete nimetust. Hernhuutlaste kirjalikes dokumentides nimetati selle usuliikumise kohalikke aktiivseid toetajaid rahvuslikeks töötegijateks (sks *Nationalarbeiter*). Kuigi see mõiste ei kandnud endas tänapäevast rahvusluse tähendust, viitab selle kasutamine siiski tolerantsele

² Käsikiri on avaldatud raamatus Blaufüss 2015 [1753].

³ Gadebusch kommenteeris Mascowi taotlusi, öeldes: „Ent tema mõtted ei ole minu omadega kooskõlas.”

suhtumisele kohalikesse. Hernhuutlaste suhtlust põlisrahvaga iseloomustabki ühelt poolt globaalse ja teisalt konkreetse kohaliku tasandi ühendamine, mis avaldub näiteks mõistes „läti töötægija” (*lettischer Arbeiter*).

1.3. Paralleelsed naissoovormid kui kaasav lähenemine (eelkõige hernhuutlaste diasporaatöö alguspäevil)

Naistel olid koguduses oma ametid ja kohustused. See kajastub ka hernhuutlaste tegevuste kirjeldustes, kus peaaegu kõigis tekstides kasutatakse paralleelselt väljendit „läti vennad ja õed” (sks *lettische Brüder und Schwestern*). Kui räägitakse ainult naiste tegevusest, siis on kõik naised tähistavad nimisõnad naissoovormis, näiteks *Arbeiterin* 'töötægija', *Schwester* 'õde', *Helferin* 'abiline'.

Liikumise jaoks oli iga toetaja tähtis. Ranzau loetleb oma kroonikas lehekülgede viisi läti hernhuutlaste nimesid ja ameteid.

Vaata ülejäänud töötægijate nimesid, mis ju samuti väärivad sellesse ajalukku kirjanemist. Meestest Libbert Jahn – abiline, Wolmerin Jehk – manitseja, Auschk Jurris – manitseja, Muzneek Ansch – haigepõetaja, Gehrne Behrtul – teenija, Leimana Jahn ja Kenge David – samuti teenijad. Naistest Gerrin Trihne – abiline, Pawulen Anna ja Keesch Anna – üldine abiline, Gibse Marri – abiline, Kiggul Katsch – leskede töötægija, Adsel Marris – manitseja, Zehle Marris – haigepõetaja, Aunin Anna ja Adhel Marris – teenijannad. [---] Vallalistest vendadest Krisch Jahn – õpetaja, Kiesch David, samuti Bruel Peter – abilised, Seibod Tennis – manitseja, Kisch Pawil – haigepõetaja, Aunin Jahn – nn konverentsiteenija. [---] Vallalistest õdedest Ruggena Anna ja Nauds Marri – abilised, Karl Dahrte – ülevaataja, Meld Anna – manitseja, Ruggen Katsch – haigepõetaja, Melder Anna ja Libbert Marri – teenijannad. (Ranzau: lõik 45)

Nagu näha, oli hernhuutlaste diasporaatöö alguses Liivimaal koguduses palju naisi, kellel oli oma roll ja vastutusala, ning see väljendus ka keelekasutuses.

1.4. Läti vs. *Undeutsch* ning problemaatiline ja juriidiliselt ohtlik *Bruder* 'vend'

XVII sajandi keskpaigani ja hiljemgi kasutati mõistet *Undeutsch* 'mittesaksa' laialdaselt⁴ kohalike keelte (läti, eesti ja liivi keele) eristamiseks ülemkihi räägitud saksa keelest.⁵ Sellel oli nii juriidiline kui ka sotsiaalne tähendus. Kolonialismidebattides kasutataval väljendil „Lääs ja meie, ülejäänud” (Ndhlovu, Ndhlovu-Gatsheni 2024: 1) on selle mõistega veenvad semantilised paralleelid. Saksa ülemkiht viitas kohalikele põliselanikele, kes olid ühtlasi Herrnhutist saabunud saksa misjonäride sihtühik, mis

⁴ Näiteks luterliku lauluraamatu (1587) pealkirjas: „Undeutsche Psalmen und geistliche Lieder oder Gesenge, welche in den Kirchen des Fürstenthums Churland und Semgallien in Liefflande gesungen werden” („Mittesaksa psalmid ja vaimulikud laulud ehk koraalid, mida lauldakse Liivimaal Kuramaa ja Zemgale hertsogiriigi kirikutes”).

⁵ Selle kohta vt nt Mühlen 1995; Daija 2017; Tischer 2022.

mõistega *undeutsche Bauern* 'mittesaksa talupojad'. Hernhuutlaste tekstides kolonialistliku värvinguga mõistet *Undeutsch* seevastu ei kasutatud. Päevikutes, sinodi-protokollides ja kirjavahetuses kasutati selle asemel sõna *läti*, sageli fraasides *läti vend* ja *läti õde*.

Võib vaid oletada, miks nad kasutasid rahvuslikult ja keeleliselt markeeritud sõna *läti*, mis seostub märksa hilisema rahvusliku ajastuga. Enamik hernhuutlasi olid välismaalased, kes viibisid siin lühikest aega ega tundnud kohalikke kultuuri-eripärasid. Nad eirasid koloniaalseid olusid, püüdes luua omaenda kooskonda või ühiskondlikku utoopiat ning kehtestada selles oma struktuurid ja ametikohad. Kakskeelne Liivimaa vennastekogudus oli kavandatud suletud kogukonnaks, kus välismaailma reegleid ei võetud omaks, vaid üksnes taluti.

Problemaatiline ei olnud üksnes rahvuse järjekindl mõistmine sõnadega *läti* ja *lätlane* – ka sõna *vend* osutus juriidilise vaidluse objektiks kohtuasjas, mis esitati 1743. aastal Liivimaa hernhuutlaste vastu (Paškevica 2023). Hallest pärit pietistlik luterlik pastor ja Liivimaa hernhuutlaste toetaja Friedrich Bernhard Blaufuß kirjeldab oma autobiograafias talle 1743. aastal riikliku uurimiskomisjoni poolt esitatud süüdistuspunkte. Üks esimesi küsimusi puudutas sõna *vend* kasutamist suulises ja kirjalikus suhtluses: kas Blaufuß kasutab hernhuutlastega vesteldes või neile kirjutades sõna *vend*? Blaufuß lahendas keerulise olukorra diplomaatiliselt, väites, et kasutab sõna *vend* kõigi inimeste kohta, sest nad on Jumala lapsed – seetõttu ei tee ta vahet, kas inimene on hernhuutlane või mitte. (Paškevica 2023: 186–187)

2. Keeleline ühtlustumine ja meediumide sünkroniseerimine. Läti hernhuutlaste elulood

Õigupoolest jõudsid kõik tekstiliigid, mis ringlesid ülemaailmses hernhuutlaste kogukonnas, ka läti keelde. Näiteks on esimesed säilinud kirjad kirjutatud lätlased läti keeles, et suhelda Herrnhuti kogukonnaga. Teistest riikidest pärit koguduseliikmete elulugude ja isegi kirjade tõlked olid eeskujuks läti keelsete tekstide loomisel (vt Daija, Paškevica 2022).

Tänapäevase uurimistöö seisukohast on eriti huvipakkuvad elulood, mis on kirjutatud nii läti kui ka saksa keeles, vahel on seda teinud sama autor. Säilinud on vaid mõni näide. Üks neist on läti käsitöölise Michael Petersoni (1747–1816) elulugu. Selle läti keelne versioon „Dzīves stāsts” (LNB RX, f 35, 5, 9) asub Läti Rahvusraamatukogus, saksa versioon „Lebenslauf” (UA, R.22.49, l 40–47) aga Herrnhuti Vennaste Uniteedi Arhiivis. Petersoni eluloos ja mõnes teiseski sarnases tekstis mainitakse priikirju (lt *brīv-grāmata* 'priiuseraamat'), mille mõisnikud andsid tasuta hea teenistuse eest.

Alati pole selge, kumb paralleelversioonidest on originaal. Kuna elulood kirjutati tavaliselt pärast inimese surma, on autorluse küsimus veelgi keerulisem. Nii saksa kui ka läti keeles koostatud elulugusid ei saa pidada tõlgeteks tänapäevases mõttes – pigem on need mugandused, kus võib esineda isegi erinevaid faktiandmeid. Stiililt on need võrreldavad, kuid kummaski keeles on välja kujunenud oma leksikaalsed

viisid vagaduse väljendamiseks. Saksakeelsetes tekstides domineerib südame metafoor, samas kui lätikeelsetes tekstides tarvitatakse selle asemel pisarate metafoori. On tähelepanuväärne, et lätikeelsetes elulugudes kasutatakse emotsionaalsemat väljenduslaadi, mis rõhutab kuulekuse diskursust. Väga sageli käsitletakse selles kontekstis kahetsus- ja häbitunnet. Saksakeelsed elulood on faktitruumad. Sisu poolest järgivad mõlemad versioonid aga üleilmsele vennastekogudusliikumisele iseloomulikku mustrit.

Hernhuutlaste elulood on erakordselt huvitavad tekstid, mis pakuvad palju tõlgendus- ja klassifitseerimisvõimalusi väga eriilmelistes uurimisvaldkondades, sealhulgas kommunikatsiooniuuringutes, kirjandus- ja keeleteaduses (Roth 2021; Daija, Paškevica 2022).

Kokkuvõte

Mitmekeelsus oli hernhuutluses igapäevaelu loomulik osa, eriti diasporaatöö alguses Liivimaal, kus kogukond oli osalt saksa- ja osalt lätikeelne. Samas oleks vale väita, et kogukonna iga liige rääkis mõlemat keelt. Pigem oli mitmekeelsus Jumalariigi levitamise programmi intuiitiivne osa, mis oli omane hernhuutlaste kogukonnale üle kogu maailma. Samal ajal toetas see programmiliselt kaasav ja tollaegsete olude kohta ebatavaliselt egalitaarne lähenemine iga lätlasest liikme eneseteadvuse kujunemist ning aitas lāti emakeelega kogukonnal leida oma identiteeti. Selle väite kasuks räägivad artiklis käsitletud nähtused, mis põhinevad hernhuutlaste keelekasutuse kommunikatiivsetel ja sotsiaalsetel aspektidel.

Uurimus on valminud projekti „Grāmata un sabiedrība Latvijā: Eiropas dimensija un kultūras pārmaiņas” („Raamat ja ühiskond Lätis: Euroopa mõõde ja kultuurimuutused” LZP-2023/1-0263) toel.

ARHIIVIALLIKAD

Lāti Rahvusraamatukogu (Latvijas Nacionālā bibliotēka, LNB) käsikirjakogu (rokraksti, RX)

- f 35, 5, 9 – Dzīves stāsts / mūsu mīla Brāļa / Mikel jeb Michael Peterson / kas tai 26. jan. 1816. gadā / iekš Veselauskas muižu / svētīgi pie tā m. Pestītāja / aizgāje.
f 300, 127, 28 – Aleksejs Apīnis, Latviešu hernhūtiešu vēsturiskie un biogrāfiskie rokraksti. Izlase: grāmatas izdevniecības manuskripts un A. Apīņa sarakste par manuskriptu. Rīga, 1988–1993.

Lāti Ülikooli (Latvijas Universitāte, LU) akadeemilise raamatukogu (Akadēmiskā bibliotēka, AB) Misiņa raamatukogu (Misiņa bibliotēka, M)

- LDB 5316 – Vidzemes Stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753. Käsikiri, koopia.

Lāti Rahvusarhiivi (Latvijas Nacionālais arhivs, LNA) Lāti Riiklik Ajalooarhiiv (Latvijas Valsts vēstures arhivs, LVVA)

- f 237, 1, 8 – Summarisch-historische Nachricht von Lettland.

Herrnhuti Vennaste Uniteedi Arhiiv (Unitätsarchiv Herrnhut, UA)

- R.22.49 – Lebenslauf des lettischen Bruders und Nationalarbeiters Michael Peterson, heimgegangen im Januar 1816 in Wesselshof bey Wenden in Liefland.
- NB.I.R.3.148.m/1 – Erich von Ranzau, Historische Nachricht von dem Anfang und Fortgang des Gnaden Reichs Jesu Christi in Liefland überhaupt und insonderheit in Lettland. 1772.
- NB.I.R.3.148.n – Erich von Ranzau, Historische Nachrichten von dem Anfang und Fortgang des Gnaden-Reichs Jesu Christi in Esthland. 1773.
- NB.I.R.3.148.n.12 – Erich von Ranzau, Kurze Special-Historie von dem Anfang und Fortgang des Gnaden-Reichs Jesu Christi in Finnland. u 1785.

KIRJANDUS

- Bestor, Arthur Eugene 1950.** Backwoods Utopias: The Sectarian Origins and the Owenite Phase of Communitarian Socialism in America, 1663–1829. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Blaufüss, Frīdrihs Bernhards 2015 [1753].** Vidzemes Stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753. Toim Jānis Šiliņš. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedriba.
- Daija, Pauls 2017.** Literary History and Popular Enlightenment in Latvian Culture. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Daija, Pauls; Paškevica, Beata 2022.** Latvian moravian manuscripts: Historical overview and research perspectives. – *Acta Historica Tallinnensia*, kd 28, nr 1, lk 63–84.
<https://doi.org/10.3176/hist.2022.1.03>
- Dembeck, Till 2020.** Heute sprechen. Literatur, Politik und andere Sprachen im Lied (Herder, Alunāns, Barons). – Mehrsprachigkeit und das Politische: Interferenzen in zeitgenössischer deutschsprachiger und baltischer Literatur. (Literarische Mehrsprachigkeit / Literary Multilingualism 3.) Toim Marko Pajević. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, lk 15–38.
- Gadebusch, Friedrich Konrad 1777.** Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung. 2. osa. Rīga: Johann Friedrich Hartknoch.
- Lukas, Liina 2020.** Sprache und Schrift im Baltischen Raum. – Mehrsprachigkeit und das Politische: Interferenzen in zeitgenössischer deutschsprachiger und baltischer Literatur. (Literarische Mehrsprachigkeit / Literary Multilingualism 3.) Toim Marko Pajević. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, lk 39–58.
- Mettele, Gisela 2006.** Eine „Imagined Community“ jenseits der Nation. Die Brüdergemeine als transnationale Gemeinschaft. – *Geschichte und Gesellschaft*, kd 32, nr 1, lk 45–68.
- Mühlen, Heinz von zur 1995.** Deutsch und Undeutsch als historiographisches Problem. – Zwischen Konfrontation und Kompromiss. Oldenburger Symposium: Interethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre. (Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte 8.) Toim Michael Garleff. München: R. Oldenbourg Verlag, lk 185–195.
- Ndhlovu, Finex; Ndlovu-Gatsheni, Sabelo J. 2024.** Introduction: Reframing the struggle for new decolonial futures. – *Language and Decolonisation: An Interdisciplinary Approach*. Toim F. Ndhlovu, S. J. Ndlovu-Gatsheni. London–New York: Routledge, lk 1–13.

- Pajević, Marko 2020.** Interferenzen. Einführung. – Mehrsprachigkeit und das Politische: Interferenzen in zeitgenössischer deutschsprachiger und baltischer Literatur. (Literarische Mehrsprachigkeit / Literary Multilingualism 3.) Toim M. Pajević. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, lk 7–14.
- Paškevica, Beata 2021.** Hernhūtiešu dziedāšanas tradīcija un Kēnigsbergā drukātais pirmais hernhūtiešu dziesmu krājums Kādas izlasītas garīgas jaukas dziesmas. – Grāmata Latvijai ārpus Latvijas. Koost Viesturs Zanders. Rīga: LNB, lk 120–162.
- Paškevica, Beata (koost) 2023.** Frīdrihs Bernhards Blaufūss. Dzīvesgājums (Friedrich Bernhard Blaufuß. Lebenslauf). Komm Tomass Grūnevalds, Holgers Caunšteks. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Paškevica, Beata 2024.** Von Fremdbeschreibung zur Eigenbeschreibung der lettischen Kultur. Zur Mehrsprachigkeit der lettischen Lebenswelt innerhalb der herrnhutischen Brüdergemeine in Livland des 18. und 19. Jahrhunderts. – Sakrale Sprache in Bewegung. Gebetet, gesungen, übersetzt, entsakralisiert. (Theolinguistica 11.) Toim Szilvia Szatzker, Anikó Szilágyi-Kósa. Inzingen: Akademische Verlagsoffizin Bauer & Raspe, lk 105–116.
- Roth, Kerstin 2021.** Die Textsorte Lebensbeschreibung als Forschungsobjekt der Textsemantik. – Jahrbuch für Germanistische Sprachgeschichte, kd 11, nr 1, lk 176–190.
<https://doi.org/10.1515/jbgsg-2020-0013>
- Sommerlat-Michas, Anne (toim) 2015.** Das Baltikum als Konstrukt (18.–19. Jahrhundert): Von einer Kolonialwahrnehmung zu einem nationalen Diskurs. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Straube, Gvido 1991.** J. A. Maskovs un viņa sastādītais dokumentu kopojums. – LZA Vēstis, nr 11, lk 125–134.
- Tischer, Anuschka 2022.** Zwischen „deutsch“ und „undeutsch“: Die Rolle deutscher Aufklärer in Livland in der Sprach- und Kulturvermittlung. – Sprach- und Kulturkontakte im Ostseeraum. (Schriften der Matthias-Kramer-Gesellschaft zur Erforschung der Geschichte des Fremdsprachenerwerbs und der Mehrsprachigkeit 4.) Toim Agnese Dubova, Ineta Balode, Konrad Schröder. Bamberg: University of Bamberg Press, lk 53–67.
<https://doi.org/10.20378/irb-56353>
- Vogt, Peter 2003.** Architektur als religiöse Sprache: Die Brüdergemeine und die Shaker im Vergleich. – Unitas Fratrum, nr 51–52, lk 97–114.
- Vogt, Peter 2023.** Die Herrnhuter Brüdergemeine als christliche Sozialutopie. – Die Herrnhuter Brüdergemeine im 18. und 19. Jahrhundert. Theologie – Geschichte – Wirkung. (Arbeiten zur Geschichte des Pietismus 69.) Toim Wolfgang Breul. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, lk 21–44. <https://doi.org/10.13109/9783666565618.21>

Beata Paškevica (snd 1968), PhD, Lāti Rahvusraamatukogu vanemteadur (Mūkusalas iela 3, Zemgales priekšpilsēta, Rīga, LV-1423), beata.paskevica@lnb.lv

Multilingual aspects in Moravian manuscripts

Keywords: Moravians, Livonia, history of Latvian language, multilingualism, imagined decolonized space, lexical phenomena of the Moravian Church

Until the mid-18th century, written Latvian and Estonian served as ‘means of colonization and Christianization’ (Lukas 2020: 42), since they were written by educated Germans who had immigrated to the country. The first steps towards a distinctly Latvian writing system in the Latvian-speaking region of historic Livonia came through the influence of the Moravian Church. The Moravian Brethren, active worldwide, promoted egalitarian practices based on a hierarchical equality between languages, which set in motion a process of decolonization. Through the parallel use of Latvian and German, the inclusive forms of address (‘brother’ and ‘sister’), the recognition of feminine forms, and the explicit marking of linguistic and ethnic affiliation in official Herrnhut historiography, an ‘imagined decolonized space’ was created within the Moravian community in Livonia. This in turn contributed to the Latvians’ search for a shared cultural identity. The text types introduced by the Moravians were locally adapted and served as a foundation for new forms of creativity, which, among other effects, enabled the development of Latvian as a monolingual national language. The prevailing paradigm of external description gradually gave way to the self-description of Latvian culture.

Beata Paškevica (b. 1968), PhD, National Library of Latvia, Senior Researcher (Mūkusalas iela 3, Zemgales priekšpilsēta, Rīga, LV-1423), beata.paskevica@lnb.lv